

MUSTAQIL TA'LIMNI OLIB BORISH ZARURIYATI, DASTURIY-USLUBIY SHART-SHAROITLARI

Janaberegnova Aysuliw Jaksilikovna

NDPI Matematika o'qitish metodikasi kafedrası dotsenti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15067058>

Hozirgi kunda mustaqil ta'limni tashkil etish bo'yicha bir qancha ijobiy natijalarga erishilgan bo'lsada, talabalar mustaqil ishlarini faqatgina kerakli balni to'plash uchungina bajarishmoqda. Albatta, bu holatda ishning samarasi kuzatilmaydi.

Talabalarning mustaqil ishlarni bajarishdagi faolligi jiddiy motiv mavjud bo'lgandagina jadallashadi. Bizga psixologiyadan ma'lumki, motiv biror faoliyatga yoki harakatga undovchi kuchdir.

Mustaqil ishlarni bajarishni faollashtiruvchi motivlarning quyidagi turlari mavjud [2]:

1. Tashqi motiv – talabaning ta'lim olish va oliy o'quv yurtidagi natijalarga bog'liqligi. Afsuski, bu faktor hozircha yetarlicha foyda bermayapti, lekin sekin-astalik bilan oliy o'quv yurtida olingan natijalarga ish beruvchilar tomonidan qiziqish ortmoqda.
2. Ichki motiv – talabaning ta'lim olish va oliy o'quv yurtiga ishtiyoqi (havasi) va uning imkoniyatlarini tanlagan kasbiga mosligi. Uni har bir abituriyentdan oliy o'quv yurtiga kirishgacha bo'lgan vaqtda aniqlash lozim.
3. Ta'limiy motiv – talabaning bajarilayotgan ishning foydali ekanligini anglab yetishida yuzaga keladi. Talabalar bajarilayotgan ishning muhimligi mutaxassislikka oid bilimlarni oshirish, dunyoqarashni kengaytirish kasbiy tayyorgarlikni mustahkamlashda ekanligini anglab yetishlari lozim. Mustaqil ishlarning natijasi ma'ruza materiallarini, laboratoriya, amaliy va seminar mashg'ulotlarini yaxshiroq tushunishida talabaga yordam berishini isbotlab berish lozim.

Mustaqil ta'lim jarayonida bilimlar kengayadi, chuqurlashadi, mukammallashadi, turli sharoitlarda ulardan foydalanish imkonini beruvchi universallik xarakteriga ega bo'ladi. Mustaqil ishlar turli ko'rinishlarda bo'lishi mumkin. Masalan, manbalar bilan ishlash, kuzatish ishlarini olib borish, loyihalash, tajriba sinovlarini o'tkazish, trenajyorlarda mashqlar bajarish va shu kabilar.

A.S.Lynda va uning maslakdoshlari Ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlarini quyidagi jihatlarini alohida ajratib ko'rsatganlar [5]:

- ✓ ta'lim oluvchilarning aqliy, irodaviy va jismoniy kuchlarini talab etuvchi ishlar, mustaqil intellektual va amaliy faoliyatga qiziqtiruvchi ishlar;
- ✓ bilish yoki amaliy vazifalar xarakteridagi ishlar;
- ✓ muammoli vaziyatlarni o'zida mujassamlashtiruvchi ishlar;
- ✓ qo'yilgan bilish va amaliy xarakterdagi vazifalar yechimini topishda ijodiy yondashuvni talab etuvchi mustaqil ishlar;
- ✓ o'z faoliyatini rejalashtirish, uni ilmiy tashkil etish, boshqalarning yordamisiz vazifalarni bajarish, ish natijalarini maqsadiga qiyoslab baholashni ko'zda tutuvchi ishlar;
- ✓ muntazam ravishda ishning borishi, natijalarni nazorat qilish, kerakli hollarda o'zgartirishlar kiritish va amalga oshirishni takomillashtirib borishni ko'zda tutuvchi ishlar;
- ✓ qo'yilgan vazifalarni to'laqonli bajarishga kirishish, bu o'z navbatida Ta'lim oluvchi shaxsini yaxlit rivojlantirishga imkon berib, aqliy va amaliy faoliyat usullari, o'zi ustida ishlashi va ijodkorlikni shakllanishiga imkon beradi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, mustaqil ishlar talaba oldiga ma'lum bir ta'limiy muammoni hal qilishni qo'yadi. Mustaqil fikr yuritish jarayoni esa, muammoli vaziyat vujudga kelishidan boshlanadi. Mustaqil fikr yuritish malakasiga ega talaba nostandart yoki kutilmagan vaziyatlarda tezkor, aniq va to'g'ri qaror qabul qilishga asos hisoblanadigan izlanuvchan ijodiy faoliyatni ta'minlovchi jihatlarga ega bo'ladi.

Mustaqil ishlarni bajarishni faollashtiruvchi ta'limiy motivlar [6]:

1. Bajarilayotgan ishning foydaligi. Agarda talaba bajarayotgan ishining natijalaridan ma'ruza kurslarida, metodik qo'llanmalar tayyorlashda, laboratoriya mashg'ulotlarida va maqolalar tayyorlashda qaysidir miqdorda foydalansa, mustaqil ishlarni bajarishga bo'lgan munosabat ijobiy tomonga o'zgaradi hamda bajarayotgan ishlarining sifati ortishi.
2. Talabalarning ijodiy faoliyatdagi ishtiroki. Bu talabalarning kafedradagi ilmiy-tadqiqot, tajribaviy-konstruktorlik yoki metodik ishlarni bajarishdagi ishtiroki.
3. O'quv fanlari bo'yicha olimpiadada, ilmiy-tadqiqot yoki amaliy konkurslarda ishtirok etishi.
4. Bilimlarni nazorat qilish (baholash, reyting ballari, testlar, nostandart imtihon jarayonlari) motivi. Ushbu motiv ma'lum vaziyatlarda talabalar o'rtasida musobaqalashish jarayonini vujudga keltiradi.
5. Talabalarni ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatlari va ijodiy faolligi uchun rag'batlantirish (stipendiya, mukofotlar, rag'batlantiruvchi ballar) yoki yomon o'qiganliklari uchun jazolash.
6. Auditoriyada va undan tashqarida bajariladigan mustaqil ishlarni individual bajarishga erishish hamda ularni doimiy ravishda yangilab turish.
7. Mustaqil ishlarni bajarish va o'quv jarayonida o'qituvchi shaxsi asosiy motivlardan hisoblanadi. O'qituvchi mutaxassis hamda ijodiy shaxs sifatida talaba uchun namuna bo'lishi lozim. U talabaga ijodiy imkoniyatlarini namoyon qilishida ko'maklashishi lozim.

Mustaqil ishlar mustaqil faoliyat yuritish malakasiga ega mutaxassisni tayyorlashda ko'maklashadi. Mustaqil faoliyat yuritish sifatiga ega mutaxassis faqatgina ko'rsatmalarga binoan faoliyat ko'rsatuvchi oddiy ijrochi emas, balki, masalalar yechimiga ijodiy yondashib, yangiliklar yaratuvchilik qobiliyatiga ega bo'ladi.

Mustaqil bilim olishda avtonomlik – o'qitish maqsadlari, tamoyillari, mazmuni, metodi va vositalarini aniqlash hamda tanlash, ularni qiynalmasdan, tashqi ta'sir yordamisiz amalga oshirish qobiliyatidir.

Mustaqillik holati namoyon bo'lgan, biroq, avtonomlik xususiyati ko'zga tashlanmasa, bu hol mustaqil bilim olishni emas, balki muammoli o'qitishning mavjudligidan dalolat beradi. Demak, avtonomlik - o'z mohiyatiga ko'ra mustaqil bilim olishdan farq qiladi. U o'quv va kasbiy faoliyat mustaqilligini belgilaydi. Bu sifatlar o'quv-pedagogik masalalarning turli variantlarini tushunishda va mavjud holatni tanqidiy baholashda namoyon bo'ladi. Mustaqil bilim olishning muvaffaqiyatli rivojlanishi ko'p jihatdan o'zini boshqarish qobiliyatining rivojlanishi bilan bog'liq [7].

Mustaqil bilim olish nazariyasi va texnologiyada ham pedagogik tamoyillar asosiy rol ni o'ynaydi. Mustaqil bilim olayotgan subyektni ta'lim jarayonida hech kim o'qishga majbur etmasligi muhimdir.

Mustaqil bilim olish sabablarining rivojlanishi subyektni ijodiy faoliyatini tashkil etishga undaydi va shu bilan uning oldiga - mustaqil bilim olish qanday bo'lishi kerak degan savolni qo'yadi.

Mustaqil bilim olish texnologiyasi va mustaqil bilim olish sabablari bir-biri bilan bog'likdir: aniq natijaga erisha olishiga ishonmaslik Ta'lim oluvchini mustaqil bilim olishdan har qanday boshqa sabablardan ko'ra ko'proq ko'nglini sovutadi.

Mustaqil bilim olish texnologiyasini yaratish bir necha alohida muammolarni hal etishni ko'zda tutadi. Ular orasida muntazam bilim olishning maqsadini qo'yish muammosi alohida ajralib turadi. Agarda ta'lim olish umumiy rivojlanishni ta'minlashga xizmat qilsa, mustaqil bilim olishning maqsadi esa kasbiy shakllanish yoki kasbiy mahoratni o'stirish hisoblanadi.

Mustaqil bilim olishni ta'minlashga imkon beradigan topshiriqlar tushuncha, sabab va qadriyatli yunalishlarni o'zlashtirishi past darajali va qoniqarsiz bo'lgan Ta'lim oluvchilar uchun qulay sharoitni yaratishni ko'zda tutadi. Birgina muvaffaqiyatni his etish ham Ta'lim oluvchini mustaqil bilim olishga undovchi psixologik holatni yuzaga keltiradi.

Ta'lim oluvchining mustaqil ishi uning auditoriyada va undan tashqarida, o'qituvchi rahbarligida yoki o'qituvchi ishtirokisiz amalga oshiriladigan mustaqil ish majmuini anglatadi. Lekin hamma Ta'lim oluvchilar ham o'qituvchi ishtirokisiz mustaqil izlanadi deb aytolmaymiz. Chunki Ta'lim oluvchilarning aksariyatida o'ziga bo'lgan ishonchning yo'qligi ularning mustaqil bilim olishlariga to'sqinlik qiladi. Shunday ekan, Ta'lim oluvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini, oshirish uchun mustaqil ta'limni yakka holda emas balki kichik guruh shaklida tashkil etish maqsadga muvofiq bo'lar edi. Xalqimizda 'Birlashgan o'zar - birlashmagan to'zar', 'Kuch birlikda' maqollar bejiz ishlatilmagan. Guruh ishini lupaga tenglashtirishimiz mumkin. Agar lupa qimirlatmasdan bir tomonga yo'naltirib turilsa oddiy quyosh shu'lalaridan alanga hosil qilish mumkin, yakka holda quyosh shu'lasini alangani hosil qilishi qiyin. Shunday ekan, Ta'lim oluvchilarni mana shu tarzda birlashtirib ma'lum bir yo'nalishga yo'naltirsak, mavjud muammolar bartaraf etiladi va ko'zlangan maqsadga osonlik bilan erishiladi.

'Kichik guruh'larda mustaqil ta'limni tashkil qilish hozirda Ta'lim oluvchilar orasida mustaqil ta'limni tashkil etishdagi mavjud muammolarni hal qilishga yordam beradi. Hozirda Ta'lim oluvchilar orasida mustaqil ta'limni tashkil etishdagi muammolar quyidagilar: vazifalarni hamma Ta'lim oluvchilarning bajarmasligi; Ta'lim oluvchilarda o'ziga bo'lgan ishonchning yo'qligi; Ta'lim oluvchilar nutq madaniyatining yaxshi rivojlanmagani; Ta'lim oluvchilarni baholashda vaqtning yetishmasligi;

Ta'lim oluvchilar orasida ilmiy muloqotning yo'qligi; fanga bo'lgan qiziqishning sustligi; Ta'lim oluvchilarga topshiriq berilayotganda temperament hususiyatlariga etibor qaratilmasligi va yana boshqa bir qancha muammolarni sanab o'tish mumkin. Bu muammolarni hal qilish uchun 'Kichik guruh'larda mustaqil ta'limni tashkil qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

'Kichik guruh'larda mustaqil ta'limni qanday tashkil qilishni quyidagicha amalga oshirish mumkin. Ta'lim oluvchilar 3 guruhga ajratiladi, har bir guruhda bilim doirasi turlicha bo'lgan Ta'lim oluvchilar bo'lishi shart. Guruhlarga o'zining liderlik qobiliyati, bilimi yuqori Ta'lim oluvchilardan sardorlar tayinlanadi va biror mavzuga mustaqil tayyorlanib shu mavzuni yoritib berish so'raladi.

Shunday qilib aytish mumkinki, talaba mustaqil ishining asosiy maqsadi- o'qituvchining rahbarligi va nazorati ostida talabada muayyan o'quv ishlarini mustaqil ravishda bajarish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishdan iborat.

Talaba mustaqil ishining vazifalari quyidagilardan iborat [8]:

- Fan bo'yicha yangi bilimlarni mustaqil tarzda puxta o'zlashtirish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- Fan bo'yicha kerakli ma'lumotlarni izlab topish, qulay usullari va vositalarini aniqlash;
- Mavzuga tegishli axborot manbalari va manzillaridan samarali foydalanish;
- Fan bo'yicha an'anaviy o'quv va ilmiy adabiyotlar, me'yoriy xujjatlar bilan ishlashga o'rgatish;
- Fan bo'yicha elektron o'quv adabiyotlar va ma'lumotlar banki bilan ishlashga o'rgatish;
- Internet tarmog'idan maqsadli foydalanish;
- Mavzu bo'yicha berilgan topshiriqning ratsional yechimini belgilash;
- mavzu bo'yicha topshiriqlarni bajarishda tizimli va ijodiy yondoshish.

O'quv fanlari bo'yicha namunaviy va ishchi dasturlarda talaba mustaqil ishining shakli, mazmuni va hajmi ifoda etiladi. Talaba uchun fan bo'yicha mustaqil ish topshiriqlari kafedra Fan yo'nalishi professori va dotsenti tomonidan o'quv mashg'ulotlarini bevosita olib boruvchi o'qituvchilar bilan birgalikda tuzilgan, hamda kafedra mudiri tomonidan tasdiqlangan. Talabaga berilgan topshiriqda mustaqil ishni bajarish bo'yicha dastlabki ko'rsatma va tavsiyalar qayd etilgan. Mustaqil ishni bajarish uchun talabaga axborot manbasi sifatida darslik va o'quv qo'llanmalar, metodik qo'llanma va ko'rsatmalar, ma'lumotlar to'plami va banki, ilmiy va ommaviy davriy nashrlar, Internet tarmog'idagi tegishli ma'lumotlar, berilgan mavzu buyicha avval bajarilgan ishlar banki va boshqalar xizmat qiladi. Kafedra mudiri va fakultet dekani taqdimnomasi asosida filial rahbariyati talabalarga mustaqil ishlarni bajarish uchun filialning o'quv zallarida va talabalar turar joyida zamonaviy kompyuterlar va Internet tarmog'i, zamonaviy darsliklar, elektron darsliklar, ma'ruza matnlari, turli ilmiy-ommabop jurnal manbalarini ta'minlab beradi va foydalanishga sharoit yaratadi.

Talaba mustaqil ishiga raxbarlik qilish kafedrada tuzilgan va fakultet dekani tomonidan tasdiqlangan konsultatsiyalar jadvali asosida amalga oshiriladi.

Talaba mustaqil ishini nazorat qilish o'quv mashg'ulotlarini bevosita olib boruvchi o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi.

Talabaning mustaqil ishi uchun ajratilgan ball hisobidan baxolanadi va natijasi fan bo'yicha talabaning umumiy reytingiga kiritiladi. Talabaning reyting ko'rsatkichlari, shu jumladan mustaqil ishi bo'yicha, an'anaviy gurux reyting oynasida va fakultetning maxsus elektron tarmog'ida yoritib boriladi.

Talaba mustaqil ishini nazorat qilish turlari va uni baxolash mezonlari kafedra tomonidan belgilangan va fakultet Ilmiy kengashida tasdiqlangan. Mustaqil ishlarni baholash me'zonlari talabalarga o'quv yili (semestri) boshlanish oldidan metodik materiallar bilan birgalikda tarqatiladi.

Mustaqil ish bo'yicha belgilangan maksimal reyting ballining 55%dan kam ball to'plagan talaba fan bo'yicha yakuniy nazoratga qo'yilmaydi.

Fan bo'yicha talabalarining mustaqil ishlari bo'yicha o'zlashtirishi muntazam ravishda talabalar guruxlarida, kafedra yig'ilishida muhokama etib boriladi.

Har bir ta'lim oluvchida nimagadir qiziqish va qaysidir qobiliyat yaxshi rivojlangan bo'ladi. Bu qiziqishlarini o'qituvchidan ko'ra o'zining kursdoshlari yaxshiroq biladi. Sardor har bir Ta'lim oluvchiga bilim doirasiga qarab topshiriqlar beradi. Hattoki eng dangasa Ta'lim oluvchi ham guruh bilan ishlaganda fanga bo'lgan qiziqishi ortadi. Kichik guruh bilan

ishlashda sardor zimmasida barcha Ta'lim oluvchilarning qiziqishlari va bilim darajasini bilishi va vazifalarni taqsimlashi lozim. Mustaqil ishni bunday olib borilishi natijasida bir qancha yutuqlarga erishish mumkin, ya'ni bu jarayonga barcha Ta'lim oluvchilarning jalb etilishi, Ta'lim oluvchilarning o'z qiziqishlari orqali fanga olib kirish va fanga bo'lgan qiziqishini orttirilishsh, vaqtni tejash imkoniyati, qisqa vaqt ichida tengqurlari bilan axborot almashish yo'li bilan bilimga ega bo'lishi, Ta'lim oluvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchining ortishi, o'z— o'zini va guruhlararo baholash imkoniyatining mavjud bo'lishi, jamoa bilan ishlashni o'rganishi, berilgan topshiriqlarni o'z vaqtida bajarishi, muomala madaniyatining rivojlanishi, javobgarlik hissining kuchayishi, har bir Ta'lim oluvchi o'zining qobiliyatini namoyon qila olishi.

Mustaqillik - shaxsning alohida xususiyati, layoqati, faolligi diqqatini jamlash qobiliyati, qo'yilgan maqsadga erishish yo'lida bor kuchini sarf etish kabi xususiyatlar birligidir.

Foydalanilgan adabiyotlar/Используемая литература/References:

1. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2019 yil 14avgust 286 sonli buyrug'iga1-ilova
2. Talabalar mustaqil ishini tashkil etish va nazorat qilish bo'yicha YO'RIQNOMA
3. S.E.Umirov, B.Yu.Toshboev, Sh.M.Rasulov, A.Yu.Mustanov. Toshkent-2012. Talaba mustaqil ishini tashkil etish, nazorat qilish va baholash tartibi to'g'risidagi N I Z O M I.uslubiy ko'rsatma.5 bet
4. Gans-Diter Xopfner. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimida mustaqil o'rganishning ahamiyati. KHK lari uchun o'quv qo'llanma.
5. O'zbekiston-Shvesariya «Kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish» loyihasi. Toshkent, 2019 yil.
6. Najmiddinova H. Talabalarning mustaqil o'quv faoliyatida o'zlashtirish samaradorligiga erishish. Ta'lim muam- molari. 2009 yil, 2-son.
7. Otamirzayev O.U., Zokirova D.N., Vaxobova S.K. Talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish bo'yicha uslubiy tavsiyalar. // Xalqaro ilmiy jurnal. -2016 yil. - № 4.
8. Otamirzayev O.U., Zokirova D.N., Vaxobova S.K. Elektrotexnika fanini o'qitishda interfaol usullardan foydalanish. // Fan vaqti. 2016. - No 2 (26).
9. Jaksilikovna, J. A. (2022). TA'LIM JARAYONINI BULUTLI XISOBLASH TEXNOLOGIYASI ASOSIDA TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK OMILLARI. *Gospodarka i Innowacje*, 23, 77-82.
10. www.natlib.uz